

פרק ג': חינוך

קו ישר אחד מוביל את הנער, שסיים את חוק לימודיו בביה"ס הריאלי בחיפה, ואת תקופת חניכותו והדרכתו בתנועת ה"מחנות העולים" – מהיותו תלמיד וחניך ועד להיכנסו בעול ההגשמה ובברית המדריכים, אל תקופת ה"הכשרה" – השם שניתן אז לחברות הנוער שקיבלו על עצמן חיים של חלוציות, של היחלצות למשימות לאומיות, ושל התיישבות על קרקע המולדת – קיבוץ המעבד את אדמתו וחי ממנה.

"אמא ציפתה שאמשיך בדרכו של אבא ז"ל, שאותו כמעט לא היכרתי. הוא נרצח בחדר-עבודתו ביליסאבטגראד שבקרס, ואני רק בן שש וחצי..." מספר אריה בזכרונותיו. ולא במקרה ציפתה, כי כל חבריו-לכיתה אכן מתכוונים להמשיך בלימודים אקדמיים. אבל לאריה תכניות אחרות: נאמן לחינוכו, קשוב למצפונו האישי, הוא מתייצב בפני אמו האהובה, ומבשר לה על החלטתו לצאת להכשרה בקיבוץ נען. ההתרגשות הדדית: לא האם בלבד מזילה דמעות. הם מביטים זה בעיני זה, מחייכים זה אל זה בשתיקה כואבת. הוא החליט, היא קיבלה את החלטתו, נשקה לו וברכה אותו לדרכו: "נהג לפי אמת ליבך – אני איתך בכל אשר תלך..."

את הציווי הזה, שכולו אהבה ויושר-לב, אימץ אריה לעצמו בכל דרכי חייו.

עוד בהיותו ב"הכשרה" בנען נקרא אריה ע"י מזכירות תנועתו להקים סניף של "המחנות העולים" במושבה רחובות, ובמקביל – להדריך את ילדי המושב הצעיר כפר ביל"ו. השנה היא 1936, תקופת ה"מאורעות", ולאחר יום-עבודה מפרך ב"באחא"ר" (עקירת עשבי היבלית, עמוקי השורש, מאדמות הפרדסים) נכנסים הצעירים למשטר של אימונים בנשק, תורנויות-לילה ותירגולים שונים. ואריה, בנוסף לכל אלה, יוצא מדי ערב רכוב על סוסו בדרכו ל"פעולות" עם חניכיו (ולא משנה שלפחות בהתחלה אין לו אלא חניך אחד ויחיד, שהצליח לגייס...).

גם לאחר שנסתיימה תקופת ה"הכשרה", וכל חבריו עזבו ויצאו להצטרף לפלוגתם, הממתינה במעיין חרוד לעלייה להתיישבות באדמת שאטה – נשאר אריה לשנה נוספת כמדריך ברחובות, מחוייב לאחריות האישית, שהיה מודע לה כל חייו בכל מה שראה כשליחות שקיבל עליו (באותם ימים הדריך גם את שני בניה של **רבקה גובר** – צבי ואפרים, שלאחר נפילתם בקרבות מלחמת השחרור חידש את הקשר עמה, תוך הבעת כבוד והערצה לעמידתה, המופתית בעיניו, באסונה).

רק בסוף שנת 1937 הצטרף אריה אל חבריו במעיין חרוד – "קבוצת החוגים", שתעלה זמן קצר אחר כך לאדמת שאטה, ותקים בו את הקיבוץ הראשון של ה"חוגיסטים" – בית השיטה.

לאט-לאט, שלב אחר שלב, הופכת חבורת הנערים והנערות לחברה המקימה קיבוץ, מעבדת את אדמתה, חיה באוהלים אך מתחילה בבניית בתים של ממש. בין דכאונות של בדידות לבין הורות מעגליות של לילות-שבת סוערים הולכים ומתהווים גם חדרי המשפחה: יש שהאוהל הזוגי הוא הסימן היחיד להיותם "יחד", ויש אשר רותמים עם ערב עגלה ונוסעים אל הרב הליברלי בכפר יחזקאל, והוא מקדש אותם בטבעת העוברת מזוג לזוג, ולא אחת כרסה של הכלה כבר בין שיניה, ולחוגיסטים יש כבר ילדים, ובבית השיטה יש פעוטון ויש גן. החיים מתייצבים והולכים, ומסביב – אדמה חשופה, השדות זרועים אבני בזלת, מדרכות איין ובחורף מבוססים עם מגפיים בבוץ, והשכנים הערבים מסביב

מגלים שנאה ל"גורם הזר" שהתיישב ביניהם. הווייה של מעשי בראשית בצד מתח בטחוני, עוררות קולקטיבית בצד בדידות אישית. "אתה אילם ואין עם מי לפרוק נסתרות לב" – מתודה אריה, בזכרונותיו המאוחרים, על מצוקותיו האישיות.

בקיץ 1939 הגיעה לבית השיטה, אחת מרביעייה של בנות "יקיות", ברטל שיף – הלא היא ברוריה, שנכנסה עם אריה ל"אוהל משפחה". אריה תפר את האוהל הזה במו ידיו, להיות להם לפינת יחודם, ש"עד כמה שהיה דל ועני, היה בו הכל, מאום לא חסר". היא בת 22, הוא בן 23. ומעתה הם משפחה. את חתונתם חגגו בשמחת תורה 1940. ולכל חייהם.

ובאותו זמן ממש הגיעה לבית השיטה חברת הנוער הראשונה שלה, ואריה נקבע להיות לה למדריך. החינוך יהיה מעתה לאחד ממסלולי חייו העיקריים, אדם שאמונותיו שלמות ובהתלהבות אמיתית הוא מסתער על כל משימה חדשה שהחברה שבה הוא חי (ולא פחות מכך – מצפונו, ותחושת האחריות האישית המפעמת את כל מעשיו) – מטילים עליו.

1. מדריך בחברת הנוער הצ'כית בבית השיטה

בשנת 1939 החלה גרמניה הנאצית במסע ההתפשטות והכיבושים שלה באירופה, מה שיפרוץ במלוא עוצמתו כמלחמת העולם השנייה ב-1 בספטמבר, עם פלישתה לפולין. אך עוד לפני כן נכנסו הגרמנים לצ'כוסלובקיה, השתלטו על המדינה והודיעו לעולם על סיפוחה - "החזרתה" – לגרמניה. המשטר הנאצי שהונהג בגרמניה מאז עלייתו של היטלר לשלטון, ב-1933, לא הותיר ספקות באשר לצפוי ליהודים תושבי צ'כוסלובקיה תחת הכיבוש, והגב' הנרייטה סאלד, העומדת בראש עליית הנוער, נחלצת לארגן מסע-הצלה הומניטארי לנערים ונערות מארצות הכיבוש.

בארץ ישראל מתארגנים קיבוצים לקלוט קבוצות נוער שיגיעו מאירופה. בין הקיבוצים האלה – בית השיטה, שכמחצית מחבריו הם יוצאי אירופה (גרמניה והולנד), וחסרה בו שיכבת הגיל של בני 19 ומטה. "אנו מעוניינים ומוכנים למשימת ההצלה הלאומית" – מודיעה מזכירות בית השיטה להנהלת עליית הנוער. כיתת לימוד ראויה אין, אמנם, וגם מקום-לינה מתאים אין, וגם לא מיטות ולא מזרונים, והנקלטים (שהגיעו לקיבוץ באוקטובר 1939) יישנו על רצפת חדר האוכל שטרם נסתיימה בנייתו, על מזרונים שהם שקים גדולים שהנערים עצמם מילאו בעלי תירס יבשים. הכרים למראשותיהם יהיו ילקוטיהם, המכילים כל מה שהביאו עמם לכאן. אבל העיקר הוא, שיש צוות הנכון לקבל את פניהם: אריה יהיה המדריך, ועמו יעבדו שני מורים ושתי מטפלות, ויהיה בסדר.

הוא היה בן 24 אז, והם – בני 17-16. 35 נערים ונערות ללא בית, ללא הורים, מנותקים מהסביבה והתרבות שהורגלו אליהן, בי"ס תיכון טרם סיימו, ללא צעירים מקומיים בני גילם להתחבר אליהם, ומסך של שפה זרה מפריד בינם לבין קולטיהם. לאריה היתה רעיה צעירה, חדשה בקיבוץ, שנותרה לבדה באוהל-המשפחה בלילות הקרים של ראשית החורף במשך כל תקופת הקליטה, שבה נשאר המדריך לישון עם חניכיו על ריצפת חדר האוכל החדש, להשגיח על שלומם ועל התנהגותם. וגם אחר כך היתה נשאת תכופות לצפות לו בבדידותה עד שובו אל האוהל בשעה מאוחרת של לילה, לאחר שיחות ארוכות עם חניכיו, או לאחר טיולים, מחנות, פעילויות שונות.

"אז, כשעשיתי את התערוכה הראשונה שלהם, בשנה הראשונה, אני זוכר את הדמעות שלך, שלא הגעתי לאוהל בכלל מפני שעשיתי איתם את התערוכה עד 12 בלילה, מפני שמחר בבוקר היא צריכה להיפתח" – הוא מזכיר לברוריה בשיחה בשנת 1994. והיא משלימה: "אז הוא ישן עם הילדים. הוא לא בא לישון". וזו לא היתה הפעם היחידה: "הייתי מרותק לנערים כל-כולי, ללא שיעור. לא היו זמן ומידה ושיעור קבועים. הוטל עלי לבנות לנערים תחליף לבית ולמולדת... וזה מורכב" – הוא כותב בזכרונותיו על הימים ההם (רשימה ללא תאריך).

ובכלל – "כך חייתי כל חיי בקיבוץ: צורכי החברה – ה'אנחנו' – קודמים לצרכים האישיים. תחילה ה'אנחנו', ורק אחר כך 'אני ומשפחתי'. התחייבנו לבנות את הארץ, להיענות לצרכיה, לבנות משק, לא להבליט את צרכיך, רצונותיך. תמיד בגוף ראשון רבים".
הוא ראה שכר לעמלו: "בית השיטה היא הבית שלנו, אנחנו שייכים לכאן" – יאמרו לאחר שהם לומדים את השפה, מוצמדים לענפי המשק, ויודעים כבר לשוחח בעברית, להתחבר אל האיזור שבו נקלטו, והטיולים הרבים (זה ה"כלי החינוכי" שאריה אמון עליו ומאמין בו מאז ומתמיד) הופכים את נופי הארץ החדשה לנופים אישיים שלהם.
אבל אצל ברוריה יצר חסרונו הקבוע פצע סמוי בנקודה הכי אינטימית. "מלים והסברות והצטדקויות – לא תרפאנה: אני אשם! אני במילכוד, אני קרוע בעל-כורחי".

קיבוץ בית השיטה היה אז בן 4 שנים. לא עץ ולא מידרכה, מרבית החברים גרו בצריפים דו-משפחתיים ובאוהלים. השירותים וברזי הרחצה היו בחוץ. חדר האוכל היה בצריף-עץ (במבנה החדש והבלתי גמור שוכנה בינתיים, כאמור, חברת הנוער), והוגשו בו בעיקר תרד וחצילים. והחורף היה בעיצומו. מזג האוויר לא תרם לקידום הקליטה.
ימים ספורים לאחר בואה ארגנה החבורה הפגנה: בתהלוכה שסבבה את חדר האוכל נשאו את השלט: "אנחנו לא אוהבים חצילים!"...מה שאהבו באמת, היו התפוזים. על תרמיליהם, המלאים תפוזים, הניחו את ראשיהם בשוככם לישון.

עם נוכחותו של אריה המדריך בלילות, כמוהם-כמוהו – מזרון-תירס על ריצפת חדר האוכל שטרם הושלם, "שומר המוסר" שלהם – השלימו. רק בערב חג המולד באו לבקש שייעדר ללילה אחד: הם ביקשו לחוג כפי שהורגלו מילדותם. והוא, קנאי שכמותו לתרבות היהודית ולמסורת ארץ ישראל – הבין וניאות. באמצע הלילה קם, בכל זאת, ובא לראות מה מעשיהם בהיעדרו. והוא הזדעזע: יושבים בעיגול, במרכז – נרות, והם שרים את השירים הקרובים לליבם – שירי חג המולד, ולא בעברית... את הטפת המוסר האידאולוגית לא יכול היה לחסוך מהם, אך גם בהיותו בן 24 בסך הכל, עם כל חוסר הנסיון, הבין שמה שחשוב באמת היא ההסתגלות לעבודה בענפי המשק, בשירותים, בבתי הילדים, ההתקרבות אל החברים באמצעות העבודה הקושרת יחסי אנוש, ואפילו התיאבון הבריא המתעורר לאחר חצי יום-עבודה, תיאבון צעיר ששלט – עשיר ככל שיהיה – אין די בו כדי להשביע נוער בגילם.

ביקור ממלכתי: **גב' סאלד**, מר **האנס בייט וד"ר מגנס** באים לראות את הנעשה. ההישג הגדול: השיחה איתם מתנהלת בעברית. באוזני האורחים הנכבדים הם מבטאים תחושת התקשרות לבית החדש, לטבע שסביבם, ההולך ונהיה להם "טבע של מולדת נרכשת" (כדברי אחת הנערות). אמנם, גם סרבני קליטה וסרבני עברית יש ביניהם, והמאמץ החינוכי מתעמת איתם ומחפש כל דרך-השפעה, חינוכית או משמעתית, להביא אותם אל הכרת המציאות.

אבל תקופת חברת הנוער מוגבלת לשנתיים, ושנתיים הן תקופה קצרה לשינויים המעמיקים שהצוות המחנך שואף להגיע אליהם. וכך הבשיל הרעיון הנועז – לקחת את החבורה כולה, על מחנכיה, לקיבוץ בית הערבה שהוקם בצפון ים המלח, ושם, במקום שחלוציות וציונות ופריצת דרך חדלו להיות מלים בלבד – שם לראות מקרוב את המאבק האמיתי על הזדהות עם משימות ועל הגשמת חזון – לא כסיסמאות של תעמולה, אלא כמעשים של יום-יום.

והחבר'ה אכן ירדו לבית הערבה, קיבוץ קטן, בן פחות משנתיים, מבודד מאדם ומתרבות, בין גבעות של מלח מסנוור-עיניים, ביום מעיק החום ובלילה קור מקפיא. חודש ימים של עבודת פרך בארץ תלאובות, ובלילות שבת חולצות לבנות בחדר האוכל הקטן, ושירה-בציבור מול נופי המדבר. כאן, מאמין אריה, "כרתו הנערים אישית את בריתם עם ארץ ישראל". זה לא הלך בקלות, כמובן: "זה לא הלך, נשברנו, לא יכולנו לעמוד כל יום. החלטנו שאנחנו חוזרים הביתה ואנחנו הורגים את אריה" – כתבו מאוחר יותר. כשחזרו אחרי חודש, הם היו כבר אנשים אחרים.

הגברת סאלד, אפשר להבין, לא ממש התפעלה מ"הנסיון הבלתי-אחראי" הזה. בכינוס-מחנכים מיוחד שכינסה לשם כך נזפה בפומבי באריה על שלא שאל לרשותה והביא את חניכיו למקום כה מסוכן וקשה. "והיא צדקה", אומר אריה, "אחרי הכל, היא זו ש'חתמה עליהם' להורים שלהם... כשהיא גמרה, התלבטתי האם לומר את זה או לא, החלטתי שאני אומר, אני חושב שניגשתי אליה ונתתי לה נשיקה. ניגשתי ממקומי מבין המדריכים, עמדתי לידה ואמרת: 'גברת סאלד היקרה, אני מקבל ביטורי אהבה את מה שאת אמרת ונזפת. מגיע לי. אני רק מודיע לך, שאם תזמיני אותי שוב להדרכת חבורת נוער מארץ זאת או זאת, אני אחזור על התרגיל הזה עוד פעם'".

אבל בפי הנערים-לשעבר מתואר "התרגיל הזה", חמישים שנה אחר כך, כהתנסות ששינתה את חייהם והביאה לראייתם את עצמם כאנשים יהודים וציונים בעלי הכרה.

וכך מסכם אריה את משימת החינוך האמיתית הראשונה שלו: "רובה של החבורה נשארה בישראל, גם בקיבוצים... זה כוחו המחנך של קיבוץ".

כי המבחן, מבחינתו, הוא תמיד בהגשמה האישית, והצלחתו של היחיד-המחנך היא אות ומופת למימוש כוחו המשודרג של הקוקלטיב, ששלח אותו.

2. מחנך בביה"ס המקצועי "טיץ" שביגור

בשנת 1936 פתחה עלית הנוער בקיבוץ יגור בית-ספר מקצועי לנגרות ומסגרות, שיועד לקליטת בני נוער שהגיעו ארצה מגרמניה, כמסגרת להכשרתם לעצמאות כלכלית. ביה"ס "טיץ" – בשמו המלא: בית הספר להכשרת בעלי מלאכה ביגור – התקיים 13 שנה, השלים 8 מחזורים של חניכים, והכשיר אותם לא בלבד למקצועיות בתחומיהם, כי אם גם להתיישבות, התנדבות והתגייסות להגנת הישוב – משימות לאומיות, חיוניות לתקופה.

בכל שנות פעילותו סבל "טיץ" מבעיות קשות בתחום צוותי החינוך, ההוראה וההדרכה. בהסכם הבסיסי שבין עליית הנוער – בעלת המוסד, לבין קיבוץ יגור – מקום הקמתו, נשמרה לקיבוץ הזכות למנות את המדריכים והמחנכים. הרצון והכוונות היו טובים: הרעיון היה לחנך את הנערים לא רק לחיים של עצמאות כלכלית ומקצועית, אלא גם לגבש בהם זהות יהודית-ציונית, עם נטיה מובנית להשקפת עולם חברתית-שוויונית, ונכונות לנטילת אחריות לצורכי הכלל. חברי הקיבוץ נראו כמתאימים ביותר למילוי משימה חינוכית כזו, אלא שהמציאות הוכיחה, כי לא תמיד ניחנו גם בכישורים חינוכיים, וגם המורים המקצועיים לא תמיד היו בעלי יכולת מקצועית נאותה. לכך נוספו גם מאבקים על רמת שכר ועל תנאים סוציאליים ראויים, שלא עלית הנוער בתקציביה המצטמצמים ולא הקיבוץ במיגבלותיו הכלכליות יכלו לעמוד בהם. על רקע זה רבו המשברים: מנהלי ביה"ס התחלפו לעתים תכופות מדי, מורים רבים חיפשו להם, לאחר תקופת עבודה קצרה, מישרות משתלמות וקלות יותר, והביקורת היתה רבה וגלויה – מצד ההנהלה, מצד הצוות, מצד הקיבוץ ומצד החניכים.

בשנת 1942 כותב מנהל ביה"ס דאז, **האנס גרטנר**, מוותיקי עלית הנוער, להנרייטה סאלד: "... מה לעשות במקרה שלמשק אין הצעות? את יודעת שהמשק יתנגד לקבלת מחנכים אשר אינם מתוך שורות הקיבוץ, ובלי ספק יש בזה פרובלמטיקה מסויימת..."

לפרובלמטיקה הזאת היתה הגב' סאלד מודעת היטב. ובחודש מרץ '42 פנתה לאריה במכתב אישי, וביקשה ממנו להתגייס לעזרת הצוות המחנך ב"טיץ": "... המצב חמור שם, ואתה בידיעותיך ובנסיוןך הינך האיש שבידו לסייע בהצלחת המוסד המטפל ביותר ממאה נערים". לפנייה כזו מצד הגברת הראשונה של עלית הנוער (ואולי של מערכת החינוך כולה בארץ, אז) – לא אריה היה האיש שיסרב.

(45 שנים אחר כך, במכתב אל הגב' **ברברה סופר** מ"הדסה" ירושלים, כותבת **רזיה בן-גוריון**, בתו של אריה, על רשמיה מפגישה עם נשות "הדסה" בהוואי, בה נודע לה שהגב' סאלד היתה מייסדת "הדסה":

"...את יודעת שלאבא שלי היה קשר הדוק עם הנרייטה סאלד? ... בשנת 1940 באה הנרייטה סאלד לבית השיטה וביקשה מאבי שיקח על עצמו את הטיפול בקבוצת נוער שהיא הצליחה להציל מצ'כוסלובקיה הכבושה. אבי היה בן 23 והנרייטה סאלד – כבת שמונים, עדיין מלאה מרץ וחיוניות. אבא אמר לה שהוא רק התחנן, אבל אי אפשר היה לסרב לה... והוא קיבל על עצמו את החינוך של קבוצת הנערים והנערות בני ה-15..."

...אחר כך תהיתי: מהיכן שמעה הנרייטה סאלד על אבא שלי? וחשבת: ודאי בן-גוריון הוא שסיפר לה על האחיין שלו. כי ב"ג מאד העריך את אבא החלוץ... העשייה של משפ' דוד בן-גוריון והעשייה של הנרייטה סאלד משולבות ללא הפרד, ורצף העשייה הזה נמשך משני עברי האוקיינוס כבר כמעט 100 שנה. אבא שלי גויס ע"י הנרייטה סאלד, וממשיכות דרכה של הנרייטה בהונולולו גייסו אותי").

המחזורים הראשונים שהגיעו לבי"ס "טייץ" לא התייחסו ברצינות-יתר לייעודם המקצועי, וראו בלימודים דרך להעברת שנות החינוך הכפויות עליהם, עד הגיעם לבגרות ולעצמאות אישית. מאוחר יותר קלט ביה"ס ציבור מגוון יותר – נערים-עולים מארצות שונות, וכן נוער "צברי" שבא ממשפחות מעוטות-יכולת, ועלית הנוער איפשרה לו לימודי מקצוע ותקופת חינוך מסודרת. אלה הפנימו יותר את תקופת חניכותם כהכשרה אמיתית לחיים: המקצועות העיוניים אמנם לא תמיד הצטיינו ברמה גבוהה, אבל מורי המלאכות נבחרו ביתר הקפדה, וחניך שהשלים את חוק לימודיו ב"טייץ" יצא ממנו בעל-מלאכה מוסמך במקצוע שלמד. הדרישות מהמדריכים והמורים המקצועיים עלו, עד שהתייצב שם צוות ראוי ומיומן באמת. אחד הבולטים בצוות הזה היה אריה.

כמוסדות אחרים מסוגו, השפיע גם "טייץ" על לא-מעטים מחניכיו להצטרף למסגרות התנדבותיות שונות. השפעתם של המחנכים לסוגיהם, בתחום זה, היתה מכרעת. מספר דן כרמל (מחזור ד'): "... הנהלת עליית הנוער הביאה אלינו מורים מקצועיים, בעלי ידע ויכולת. אחד מהם היה אריה בן-גוריון מבית השיטה. הוא התחיל, במרץ האופייני לו, לארגן תכנית-לימודים מסודרת, אבל תרומתו העיקרית לא היתה בלימודים דווקא. הוא נקט בשתי פעולות שמטרתן אחת – איחודם של נערי המחזור המרדניים לקבוצה מגובשת, וחינוכם לאהבת הארץ והכרתה על ידי ביקורים במקומות נידחים ובלתי מיושבים ע"י יהודים. במלאכה זו עזר לו גרשון פרדקין מירקונה, שערך איתנו בשעות הערב והלילה אימונים פרה-צבאיים במסגרת הגדנ"ע, שכללו את כל מיגזרי האימון שהיו נהוגים אז בארגון ה'הגנה'... האימונים והמסעות, וגם החיים בקרב החברים הלבביים של משק יגור, הפכו את אנשי הקבוצה שלנו מיחידים המנוכרים לארץ, לשפתה ולתרבותה, לקבוצת נוער מלוכדת האוהבת את הארץ".

גם הפעם חייבה המשימה התגייסות אישית טוטאלית, ואריה עובר ליגור עם משפחתו הקטנה – ברוריה וחגי, בנו הבכור בן השנה. הדירה שהעמידו לרשותם אינה אלא חדר אחד בקומת מגוריהם של הנערים, והמשפחה כולה חיה את חיי הנוער: מהומה, פעלתנות-יתר, תנועה בלתי פוסקת ודלתות נטרקות ללא הרף... מאוחר יותר קיבלו צריף, אבל כאן היתה בדידותה של ברוריה קשה עוד יותר. מקץ שנה לקחה את בנה הקטן וחזרה עמו לבית השיטה. אריה נותר ביגור. חייו של המחנך עמוסים: לפני הצהריים – לימודים, ובערבים – שיחות, פגישות, טיולים משותפים. ושוב הוא מודע לחסרונו בחיי משפחתו, ושוב מעמיד את שליחותו (בחייו של אריה נתפס החינוך תמיד כשליחות) מעל צרכי משפחתו, אולי גם מעל לנטיותיו הכמוסות.

מספר עזריה אלון (בית השיטה), מידידיו הקרובים של אריה: "כשאריה הגיע ל'טייץ', החבר'ה שמעו שמגיע מורה חדש אחרי כל אלה שזרקו אותם, וצריך לנסות אותו. הוא מגיע לכיתה, פותח את הדלת, ורואה תמונה כזאת: הם אספו את כל השולחנות והספסלים, בנו פירמידה בכיתה, וכולם עומדים ומחכים לראות מה יקרה. אריה פותח את הדלת, עומד רגע ומסתכל, ופורץ בצעקה: 'שבו!!' הצעקה הזו הדהימה אותם והם מיד התיישבו על הרצפה, והוא נתן את השיעור שלו, כשהם ישובים על הרצפה. הוא השתלט עליהם".

מחזור ד' של "טייץ" היה שונה מהמחזורים שקדמו לו, קודם כל בגלל מוצאם המעורב של החניכים: מספרם של חניכי עליית הנוער הצטמצם מאד מאז פרוץ המלחמה, ולראשונה הושלם ע"י שילובם של בני הארץ. אבל בכך לא מסתיים השוני: המחזור הזה קיבל את חינוכו לא רק בתחומים עיוניים ומקצועיים – הוא הוכן להיות "הכשרה" בידי המדריך אריה בן-גוריון, שהמשיך אחר כך את דרכו איתם בהיותו גם מדריך ה"הכשרה", לאחר סיום תקופת בית הספר. בהשפעתו, חידש המחזור את נוהג "הקופה המשותפת" שבוטל כמה מחזורים לפני כן: לא היו עוד כספים "פרטיים", והקופה התמלאה מכוח ימי עבודה, שהנערים התנדבו למלא כדי לממן את טיוליהם ברחבי הארץ. השיחות החינוכיות שהוביל אריה עסקו בגורל העם, האדם היהודי בעת הזאת, ותפקידו של הנוער בתמורות ההיסטוריות העומדות להתחולל. החינוך הרעיוני המכוון שהשפיע עליהם אריה הביא אותם, לראשונה בתולדות "טייץ", להקמת גרעין מגשים. במסיבת הסיום של המחזור הוענקו לבוגרים, זו פעם ראשונה, פנקסי חבר של ההסתדרות. הגרעין החדש נקרא הכשרת "עטרת", וחברו בו לבוגרי "טייץ" בוגרות מבי"ס "עיינות", הכשרת "הנוער העובד" מרמת גן וקבוצת בנות מתלפיות. ה"הכשרה" כולה התגייסה לפלמ"ח, ובאוקטובר '44 נשלחה לקיבוץ בית השיטה. בשנת 1945 השלימו חבריה את קיבוץ חוקוק.

כמחנך שלם באמונותיו ונלהב להנחלתן, היתה לאריה השפעה אידאולוגית ברורה וגלויה על חניכיו. חבר הנאמנים של "טיץ" לא אהב במיוחד את תוצאותיה: הוא ראה בכך הצהרה חברתית ופוליטית – גם הקמת גרעין המצטרף לקיבוץ המאוחד, גם התגייסות קולקטיבית לפלמ"ח... לא בטוח שהיו נותנים לו להמשיך ב"טיץ" בדרכו החינוכית, על אף (ואולי בגלל) הפרי שהבשילה. אבל עם תום השנתיים שהתחייב להן, הקיבוץ קרא לו לחזור, והוא חזר עם תוצאותיה הברוכות של עבודתו.

3. עם ילדי טהראן

אריה: "... תוך כדי מילוי חובה זאת [תקופת החינוך בבי"ס "טיץ"] גוייסתי לשליחות בתוך שליחות: להקביל את מאות ילדי טהראן בתחנת הרכבת בעתלית, ולהיות [איתם] בטיולים בארץ ובמחנה מגדיאל. ושוב מסעות – "

בואם של "ילדי טהראן" לארץ ישראל התרחש בשנת 1943, בעוד המלחמה באירופה בעיצומה, ותהליך ההשמדה של העם היהודי מתנהל באין מפריע. מאות-אלפי יהודים ברחו ממזרח-אירופה לשטחי בריה"מ, שם נדדו (או גורשו) לסיביר ואל מחוזות המזרח – אוזבקיסטאן, בעיקר – הגובלים באיראן. הפליטים שהגיעו לאיראן רוכזו במחנות בסביבת טהראן, ועבור הילדים הוקם בית יתומים. הסוכנות היהודית שלחה לשם שליחים שיארגנו את העברתם לארץ ישראל – ברכבות דרך סוריה וירדן, ובאניות דרך האוקיינוס ההודי, תעלת סואץ ומצרים. כך הגיעו ארצה כמה מאות ילדים-פליטים, חלקם יתומים ורובם ללא הוריהם, שנותקו מהם בבריה"מ. ממצרים הוסעו לעתלית ברכבת, שעצרה בתחנות רחובות וחדרה, שם הקבילו את פניהם משלחות מטעם הישוב. בבואם לעתלית הועברו הילדים למחנה העולים הגדול שהוקם שם, ומשם למחנות-מעבר, בהם שהו עד אשר הוחלט על אופן חלוקתם למוסדות-חינוך שונים: קיבוצים, מסגרות דתיות שונות ואימוץ במשפחות. את הקליטה והחלוקה ביצעו אנשי עליית הנוער, שמינתה לשם כך 84 מדריכים – אף הם מזרמים שונים בישוב. אריה בן-גוריון היה אחד מהמדריכים האלה – שוב לבקשתה של הנרייטה סאלד.

הפגישה עם ילדי טהראן היתה לאריה, כמו לכל הישוב הא"י, פגישה ראשונה – טראומטית - עם ניצולי השואה. רוב הילדים הגיעו לבדם, איש חבילתו בידיו – כל אשר נותר להם מחייהם בעבר. היו ביניהם גם זוגות של אחים, בני גיל שונה, ובעתלית הופרדו לפי המין – הילדות שוכנו בצריפי הנשים, הילדים – בצריפי הגברים. ההפרדה היתה להם קשה מנשוא: בכל נדודיהם היתה ההיצמדות זה לזה מיבטחם היחיד.

הם הגיעו בחורף. הבוץ והגשם לא עזרו במיוחד ביצירת רגיעה, בטחון ואמון. הכל כאן היה להם חדש וזר: המקום, צוות הקולטים, ההתנהלות. יצר ההישרדות שבזכותו ניצלו חייהם היה עדיין הדחף העיקרי בהתנהגותם ובתגובותיהם. בכל מקום שחילקו משהו – מזון, לבוש, הנעלה – הופעלו המרפקים, והחזקים הבקיעו להם דרך וזכו במיטב. מכל דבר שניתן היה לקבל חינם – נאגרו "מחסנים". "עתלית" – כתב אריה במכתביו משם – "לא היתה להם בבחינת ארץ ישראל. זו היתה אולי תחנה אחרונה בדרך נדודי השיירה לקראת ארץ ישראל... עתלית היתה חוץ-לארץ".

מתוך הצריפים האפלים, הקסרקטיניים, של מחנה הקליטה, מנסה אריה למשוך אותם החוצה, אל חמימות השמש האביבית, מעבר לגדרות המחנה. מתוך השקיעה בזכרונות-העבר הקרובים עדיין – אל נוף הכרמל ואל ההיסטוריה העתיקה הקשורה בו. כשהם מתלוננים על הגשם, הוא מסביר את חיוניותו לחקלאים. קורא להם להביט קדימה, אל השדות והדגן הצומח בהם. מן ה"שם" הקודר, שממנו באו, אל ה"כאן" החדש והבהיר. והכל בתום-לב, באמונה מלאה ובהתמסרות נלהבת – ה"ציווד" שהוא מביא עמו לכל תפקיד.

הילדים חשדניים, מסתגרים בינם לבין עצמם. הוא נוקט יוזמות: דופק על הדלתות הסגורות, נכנס אל החדרים, מתיישב, מנסה להוביל שיחות של התקרבות, של היפתחות. לרוב הוא נתקל באי-אמון, בלגלוג. כנגד הפגנות הרצון-הטוב שלו, מציבים הילדים נסיון-חיים מר וכאוב. לבסוף, לאחר הרבה דיבורים (מצידו) והסתייגויות (מצידם), הם מחליטים על טיול: לראות קיבוץ. בטיול הזה מתברר: "... קיבוץ אינו דומה לקולחוז". אולי זה היה הצעד הראשון לקראת תחושת אמון: מה שהוא אומר להם – כנראה נכון. אולי מכאן צמחה התחלת הקשר.

אבל יש עימותים: מחנה עתלית אינו מחנה-הסגר, אבל הרוצה לצאת חייב לקבל רשות. לא תמיד הם טורחים לבקש אותה. דרישות למשמעת ולסדר נתקלות לא אחת בהתנגדות חצופה, פורקת עול: התקפי

לא יעמוד בתור, החזק ישיג את שלו בכוח. התאפקות חינוכית, הבלגה על גסות מכוונת, עמידה עקבית ושיטתית כנגד התפרעות וגילויי אלימות, דרישה להתחשבות בזולת החלש ממך, כדרך חיים - כמה כוח נפשי נדרש לכל אלה, כמה היצמדות מודעת לעקרונות חינוכיים וחברתיים, שבשביל אריה הם מובנים מאליהם, וכאן הוא נדרש להעמיד אותם בפני ילדים, שכל חייהם נאלצו לנהוג אחרת ורק כך הצילו את נפשם.

"... בהדרגה נקשרו בינינו קשרי רעות, עד אשר כמעט וראיתי עצמי כאחד מהם..." הוא כותב. העקביות וההיצמדות לערכים מוכיחים את עצמם, ובהגיע רגע הפרידה – הם מתייעצים עמו לאן ללכת, עם מי ללכת – ו"עוד היום מתגעגע אני ל'כנופיה' זו, מחפש למצוא אותם או כצלמם בין הנערים במשקי – ואיין..."

הערה:

דברי א.ב.ג. בפרק זה – מתוך רשימתו "פרקי תיעוד עצמי, 1936-1946"